

Oktober 1830 - Mobilisatie in Drenthe!

Een oproep tot wapening met verstrekkende gevolgen voor de Drentse bevolking en haar bestuurders

E.W.R. van Roon

In oktober 1830 kondigde koning Willem I een mobilisatie af tegen de ‘opstandige’ Belgen, die zich van zijn koninkrijk wilden afscheiden. De maatregel had verstrekkende gevolgen voor de Noord-Nederlandse bevolking en haar bestuurders. In overheidsarchieven is flink wat correspondentie over de oproep tot wapening te raadplegen tussen burgemeesters, gouverneurs en de verantwoordelijk minister van Binnenlandse Zaken. Een opvallende rol is daarbij weggelegd voor een uitgebreide en levendige briefwisseling tussen de Drentse gouverneur Petrus Hofstede, minister van Binnenlandse Zaken Hendrik Jacob baron van Doorn van Westcapelle en de burgemeester van Assen, Gerrit Kniphorst, die zich in het archief van het ministerie van Binnenlandse Zaken bevindt. De omvangrijke correspondentie is in het bijzonder te danken aan gouverneur Hofstede en burgemeester Kniphorst. Het boterde op zijn zachts gezegd niet tussen de twee bestuurders. Ze bestookten de minister met brieven en rapporten waarin ze elkaars handelen bekritiseerden.

Dit artikel is enerzijds gebaseerd op de in het archief van het ministerie van Binnenlandse Zaken geraadpleegde briefuitwisseling tussen de drie bewindslieden en anderzijds op correspondentie tussen Drentse burgers, gemeenten en het provinciaal bestuur die zich in het Drents Archief bevinden. In het navolgende zal de aandacht uitgaan naar de wijze waarop het lokaal bestuur in de eerste maanden na de oproep tot wapening in beslag werd genomen met de registratie, organisatie en begeleiding van schutters en de bevordering van de vrijwillige werving. In het verlengde hiervan zal de vraag worden gesteld hoe de Drenten de van bovenaf opgelegde mobilisatiemaatregelen en vrijwilligerspropaganda ervoeren. Was er sprake van een ‘volksgeest’ zoals talloze gelegenheidsdichters die propageerden, onderging de Drent de maatregelen lijdzaam of was er misschien sprake van verzet? Aan de hand van deze vragen zal licht worden geworpen op een periode in de Drentse geschiedenis waaraan tot op heden in de historiografie weinig aandacht is geschonken.

Een verstoord verlangen naar vrede

In december 1813 kwam in Nederland een eind aan een kleine twintig jaar Franse overheersing die overal in het land met veel onrust en bloedvergieten gepaard was gegaan.¹ Ook de Drenten hadden lange jaren van politieke polarisatie en militaire overheersing achter de rug. Tot in de laatste maanden van 1813 werd de plaatselijke bevolking door de Fransen verplicht mee te werken aan de versterking van de vestingwerken in Coevorden en het Groningse Delfzijl. Ook waren tot het laatst toe rekvisities van paarden, runderen, stro, turf, wijn en jenever ten behoeve van beide vestingsteden opgelegd. En in Meppel had de Franse belastingheffing in

¹ Uitzonderingen vormden een aantal vestingsteden. Zo ruimde de Fransen in Coevorden pas in mei 1814 het veld.

november 1813 nog voor zoveel onrust gezorgd dat er een nieuwe uitgebreide burgerwacht moest worden gevormd.² In de jaren daarvoor was veel leed veroorzaakt door de dienstplicht die de Franse keizer Napoleon Bonaparte in 1810 in Nederland invoerde. Enkele honderden Drentse jongens maakten in 1812 in de Grande Armée van Napoleon gedwongen de verschrikkelijke veldtocht in Rusland mee. Evenals van de overige ongeveer vijftienduizend Nederlandse militairen, keerden weinig Drentse dienstplichtigen gezond en wel terug naar hun vaderland.³

Met de herkrege onafhankelijkheid voor de oude Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, waar Drenthe als Landschap en niet als zelfstandig gewest deel van had uitgemaakt, groeide de hoop op vreedzamer tijden onder een telg uit het Huis van Oranje-Nassau. Erfprins Willem Frederik, de oudste zoon van de laatste stadhouder Willem V, die in 1795 op vlucht voor de Fransen in ballingschap was gegaan, werd op 1 december 1813 in Amsterdam tot Soeverein Vorst uitgeroepen. Anderhalf jaar later volgde in Brussel zijn inhuldiging tot koning Willem I van een nieuw Koninkrijk der Nederlanden, dat naast de oude republiek ook de Bourgondische Nederlanden omvatte. In dit koninkrijk werd Drenthe na eeuwen van achterstelling eindelijk als een volwaardige provincie aangemerkt. De eerste gouverneur werd de bijna 60-jarige Oranjegezinde regent, mr. Petrus Hofstede, een politiek zwaargewicht die in het verleden als landdrost en prefect zijn sporen had verdiend.⁴

Onder leiding van gouverneur Hofstede brak een relatief rustige periode aan waarin lokale autoriteiten tijd en geld aan de opbouw van de provincie besteedden. Zo werden bestuurlijke en juridische hervormingen uit de Franse Tijd, die niet alleen kommer en kwel had gebracht, overgenomen en verder uitgebouwd. Ook waren er initiatieven op het terrein van onderwijs en cultuur. De provincie kreeg een eigen drukker, *Van Gorcum*, en een eigen krant: het *Nieuws- en Advertentieblad voor de provincie Drenthe*, die in 1826 werd omgedoopt tot de *Drentsche Courant*. In Assen, dat in deze periode tot bestuurscentrum van de provincie uitgroeide, verrezen een Latijnse school en de schouwburg *Erkelens*. Daarnaast kreeg Drenthe een belangrijke bestemming in de plannen van de regering van Willem I om de armoede te bestrijden die vooral de grote steden in het westen van het land teisterde. Rustige esdorpen als Norg en Vledder veranderden volledig van karakter vanwege een uniek sociaal experiment dat in deze jaren gestalte kreeg. In de nabije omgeving gingen uit het hele land afkomstige bedelaars, landlopers, wezen en andere arme drommels gedwongen of vrijwillig de koloniën van Weldadigheid bevolken.

De hoop op een lang tijdperk van vrede en bloei bleek echter op den duur ijdel. In augustus 1830 brak een nieuw conflict uit met dit keer Oranjevorst Willem I als hoofrolspeler. Zijn politiek, die erop was gericht de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden tot een stevige natiestaat te laten versmelten, mislukte. In het Zuiden nam onder zowel katholieken als

² Wilfried Uitterhoeve, *1813-Haagse bluf. De korte chaos van de vrijwording* (Nijmegen 2013) 18. Anne Doedens & Liek Mulders, *Tiendaagse Veldtocht. Burgeroorlog in het Koninkrijk der Nederlanden* (Zutphen 2018) 30.

³ <http://www.uitgeverijdrenthe.nl/in-het-leger-van-napoleon> (laatst geraadpleegd op 16 maart 2019).

⁴ Een landdrost stond in het Koninkrijk Holland van Lodewijk Napoleon (1806-1810) aan het hoofd van een departement. Na de annexatie van Nederland in 1810 werd een prefect het hoofd van een departement.

liberalen de kritiek toe op de nationaliseringspolitiek van bovenaf en een autoritair optreden van de koning. De groeiende oppositie cumuleerde eind augustus 1830 in hevige rellen te Brussel die navolging vonden in andere Zuid-Nederlandse steden. Een splitsing tussen het koninkrijk van Willem en het door revolutionairen gevormde België leek onvermijdelijk. Willem weigerde zich echter bij een afscheiding neer te leggen. De standpunten verhardden zich en aan beide kanten stegen de nationale sentimenten tot grote hoogten. Boven de grote rivieren wakkerden auteurs en dichters als Hendrik Tollens, Jacob van Lennep en Antoni Staring de patriottische gevoelens extra aan. Zij en hordes van gelegenheids- en volksdichters hamerden erop dat de Nederlandse eer moest worden hooggehouden. Er lagen opnieuw roerige jaren in het verschiet.

Hoewel Drenthe ver boven de Moerdijk en van het mogelijk strijdtoneel aflag, gingen de woelingen in het Zuiden bepaald niet onopgemerkt aan de provincie voorbij. Ook in deze contreien zweepten dichters van gelegenheidspoëzie de geestdrift op voor Vaderland en Oranje. Zo voldeed de redactie van de *Drentsche Courant* op 12 november graag aan het verzoek een gedicht te plaatsen dat vrijwillige werving voor het leger moest aanmoedigen en begon met de strofen:

*Rukt aan! wat toeft gij? Drenthenaren!
Volgt! volgt de roepstem van uw Vorst!*

De hartstochtelijke oproep kwam niet uit de lucht vallen. Willem I had behoefte aan soldaten voor zijn leger dat door desertie van Belgische soldaten sterk was gekrompen. De koning liet op 5 oktober in de Nederlandse steden en dorpen een proclamatie aanplakken waarin hij iedere man die daartoe in staat was opriep zich te wapenen om mee te doen aan de strijd voor Vaderland en Oranje. Er meldden zich in Drenthe net als elders in het land vrijwilligers voor het reguliere leger. Daarnaast bracht de door Willem I gehandhaafde dienstplicht een belangrijker aanvulling voor het leger.⁵ Voor Drenthe kwamen ongeveer 875 dienstplichtigen onder de wapenen. Overigens was ongeveer een vierde deel van deze mannen eigenlijk geen dienstplichtig soldaat maar een remplaçant, een eveneens uit Drenthe afkomstige dienstvervanger, die voor veel geld de plaats van de dienstplichtige Drent innam.⁶

Het aantal vrijwilligers en dienstplichtigen was echter nog steeds onvoldoende om het leger op de gewenste sterkte te brengen. Willem besloot daarom ook tot de mobilisatie van de schutterijen: plaatselijk georganiseerde burgerwachten die in eerste instantie waren bedoeld om orde en rust in stad of dorp te handhaven maar die in tijden van oorlog konden worden gemobiliseerd om het regulier leger te versterken. Ze werden onderscheiden in dienstdoende en rustende schutterijen. De dienstdoende schutterijen waren actief in steden met meer dan 2.500 inwoners binnen de bebouwde kom. Ze oefenden in de zomermaanden op zondagen na de kerkdienst een paar uur in schieten en marcheren. De rustende schutterijen uit de

⁵ Met leger wordt hier en in het navolgende bedoeld het uit beroepsmilitairen bestaande staande leger dat was samengevoegd met de nationale militia die uit ingelote negentienjarige dienstplichtigen bestond.

⁶ Eddie van Roon, *Lotgevallen. De beleving van de dienstplicht door de Nederlandse bevolking in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2013) 77 en 116.

plattelandsgemeenten bestonden alleen op papier. De manschappen werden in vreedstijd geregistreerd en ingedeeld in compagnieën, maar daar bleef het bij.

Voor Drenthe was van al deze maatregelen de mobilisatie van de rustende schutterijen het meest ingrijpend. Dat kwam omdat Drenthe met bijna 64.000 inwoners de dunst bevolkte provincie van het land was met verhoudingsgewijs het grootste percentage plattelanders. In 1830 leefden slechts 10.532 (16,5%) Drenten in de (kleine) steden Coevorden, Meppel en Assen.⁷ Een dienstdoende schutterij was alleen te vinden in Meppel. Het stadje telde in 1830 ruim 5.600 zielen en was daarmee de enige plaats met meer dan 2.500 inwoners binnen de bebouwde kom. Zelfs Assen, dat weliswaar in 1809 stadsrechten had gekregen, voldeed nog niet aan het criterium voor het oprichten van een dienstdoende schutterij. Dat gebeurde pas in 1868.⁸

De mobilisatie had verstrekkende gevolgen voor het leven op het Drentse platteland. Er

Mobiele rustende schutterij in 1831. Collectie Nationaal Militair Museum Soesterberg; objectnr. 00123780.

werden maar liefst 1.200 Drenten extra onder de wapenen van de schutterijen geroepen.⁹ Deze schutters waren geen jongens van negentien, maar volwassen mannen tussen 25 en 35 jaar oud die veelal als ambachtsman, arbeider of agrariër hun brood verdienden. Ze waren nauwelijks voorbereid op het militair bedrijf dat zich ver weg afspeelde binnen de hoge muren van kazernes in binnensteden. Een vrijwillig schutter voor Hoogeveen en auteur, J. van der Veen Az., herinnerde zich de uittrekkende Drentse schutterij van die begindagen nog goed. Zijn bataljon was een *'bonte schaar van mannen en jongelingen, die een gedeelte uitmaakten van het door Drenthe te leveren contingent in de volksbewapening [...], die schutters in hun dagelijks tenue, deze in laken of duffel, gene in want of pij, waaronder die nog nooit moeders pappot hadden verlaten, die nog nooit de grenzen van hun dorp of "sloeg" hadden overschreden, die nog nooit een vaartuig hadden gezien'*.¹⁰

⁷ Volkstelling 1830: <http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaarview/1830/index.html> (laatst geraadpleegd op 16 maart 2019).

⁸ Een dienstdoende schutterij voor de stad werd uiteindelijk wel in de jaren zestig opgericht. Zie hierover: A.E.S. de Mol Montcourt, 'De Asser Schutterij', in: *Asser Historisch Tijdschrift* 3 (Assen 1993) 3.

⁹ Ze werden verdeeld over twee bataljons die ieder uit vier compagnieën van 150 man bestonden.

¹⁰ J. van der Veen, Az, *Veertig jaar geleden. Herinneringen uit het Drentsche schuttersleven (1830-1834)* (Assen 1870) 15.

Naast de schutters uit de plattelandsgemeenten waren ook hun plaatselijke bestuurders onbekend met het militair bedrijf. Ze hadden nauwelijks tot geen ervaring met de organisatie, oefening en administratie van de schutterijen.

Het voorspel: de belastingkwestie

Na de Franse tijd was Assen uitgegroeid tot het bestuurscentrum van de provincie. Het kreeg de bijnaam *Stad der Paleizen* omdat er zich de gezeten burgerij concentreerde in fraaie herenhuizen. Vooraanstaande families als de familie Hofstede, Oosting, Kymmell, Van Lier, Gratama en later ook de Kniphorsten vormden een gesloten groep, die door onderlinge huwelijken nauw verbonden was. Zo was het niet toevallig dat de neef van Gerrit Kniphorst, Gerhardus Lambertus Kniphorst, was getrouwd met een nicht van Hofstede.

De Drentse bestuurselite had woelige tijden achter de rug. In de tweede helft van de achttiende eeuw was in de Landschap als overal in het land een heftige politieke strijd uitgevochten tussen regeringsgezinde oranje-klanten en patriottische 'keezen', die naar meer volksinvloed in overheid en bestuur streefden. Er waren functionarissen uit hun ambt gezet en zelfs uit de Landschap verbannen. In 1801 was weliswaar officieel een einde gekomen aan de partijstrijd nadat Willem V zijn oude Oranjegezinde medestanders toestemming had gegeven weer bestuursfuncties te bekleden. Maar ondergronds smeulde er nog menig veenbrandje. Het optreden van gouverneur Petrus Hofstede geeft daar blijk van.

Hofstede was als Oranjegezinde regent na de Franse inval in 1795 uit vrijwel al zijn ambten gezet. Nadat oud-stadhouder Willem V had verklaard bestuursfuncties van medestanders te gedogen, kwam hij echter opnieuw comfortabel op het pluche te zitten. In 1807 werd hij benoemd tot landdrost van Drenthe, in 1811 volgde een aanstelling als prefect onder Napoleon, en in april 1814 benoemde Willem I hem tot gouverneur. Op het eerste gezicht was zijn beleid als gouverneur erop gericht oude partijtegenstelling niet opnieuw op te rakelen, wat overeenstemde met de politiek van de koning, die geen achterstelling dulde van de vroegere tegenstanders van het Oranjehuis. Maar zoals de historicus Lammert Buning schreef in zijn dissertatie, *Het Herenbolwerk*, moet bij dit verzoenende optreden van gouverneur Hofstede een belangrijke kanttekening worden geplaatst: in een enkel geval leek het verleden niet helemaal vergeven en vergeten.¹¹ Dit voorbehoud was ook van toepassing op het conflict tussen burgemeester en gouverneur. We zullen zien dat Hofstede zich maar al te goed bleek te herinneren dat de vader van Gerrit in de jaren tachtig van de achttiende eeuw een aanvoerder van de patriotten was geweest.

Het begon allemaal zo mooi. Gerrit Kniphorst werd na een voorspoedige carrière binnen het gemeentebestuur Assen in 1824 op voorspraak van de gouverneur benoemd tot burgemeester van de stad. In de beginjaren lijkt de samenwerking vrij soepel te zijn verlopen. Maar januari 1830 kwam er de klad in. De verhoudingen kwamen op scherp te staan omdat een overdracht van belasting op het gemaal van Assen aan de provincie uitbleef. De plaatselijke

¹¹ Lammert Buning, *Het Herenbolwerk. Politieke en sociale terreinverkenningen in Drenthe over de periode 1748-1888* (Assen 1966) 261-262.

belastingontvanger liet ondanks aanmaningen vanuit de gemeente niets van zich horen. Er ontspoon zich een conflict tussen de burgemeester en Gedeputeerde Staten over de vraag of de gemeente of de provincie ervoor moest zorgdragen dat de belastingontvanger aan zijn verplichtingen voldeed.

Gedeputeerde Staten (GS), het dagelijks bestuur van de provincie, kenden vijf leden die vanzelfsprekend uit het hechte Drentse bolwerk van vooraanstaande families afkomstig waren: Hugo Christiaan Carsten, Rudolph Otto van Holthe van Echten, Gerrit Vos, Johannes Linthorst Homan en Jan Nysingh.¹² Ze bevalen het gemeentebestuur van Assen op hoge toon zo spoedig mogelijk zorg te dragen voor de overdracht van de belastingen. Kniphorst was niet onder de indruk van de bemoeienis van de gedeputeerden. Hij vond dat de gemeente genoeg had gedaan en dat de provincie nu aan zet was. Per brief liet hij GS op tamelijk ondiplomatieke wijze weten niet verantwoordelijk te zijn voor het in gebreke blijven van een belastingontvanger.

De gedeputeerden waren een dergelijke toon en tegenspraak niet gewend en reageerden getergd. Bij burgemeester Kniphorst viel een serieuze waarschuwing op zijn deурmat. Hij moest zich voortaan onthouden van een dergelijke *'hoge toon en meesterachtigheid'* en beseffen dat hij aan het College van Gedeputeerden Staten *'als ondergeschikt ambtenaar'* in betrekking stond. Omdat de belastingontvanger inmiddels had betaald zou *'het gouvernement'* door GS niet worden ingelicht over het gedrag van de burgemeester. Voorwaarde was dan wel dat de burgemeester zich in de toekomst meer bescheiden opstelde en de verordeningen van GS zonder aanmerkingen opvolgde.

Als de gedeputeerden dachten dat daarmee de kous af was, kwamen ze bedrogen uit. Kniphorst was er de man niet naar om zich te laten vertellen hoe hij moest handelen. Op 5 april 1830 antwoordde de burgemeester geïrriteerd over de ondergeschikte positie die Gedeputeerde Staten hem toedichtten: *'dat de Burgemeester van Assen zijne waardigheid van Magistraat niet gaarne tot eene Servile gehoorzaamheid aan H.H. Gedeputeerde Staten zag verlaagd en in die stelling ik mij ook niet tot de Edele achtbare bediening van Burgemeester van Assen zoude willen doen employeren'*. Deze tweede stijfkoppige apologie van de burgemeester deed voor de gedeputeerden de deur dicht. Ze waren het zat.

Op 21 april stuurden Gedeputeerde Staten van Drenthe een officiële klacht, met begeleidend schrijven van de gouverneur, aan de minister van Binnenlandse Zaken. De gouverneur liet er geen twijfel over bestaan aan wiens kant hij stond. Zijn brief illustreert de bewering van Buning in zijn proefschrift *Herenbolkwerk*: Hofstede kon het verleden met zijn partijtewisten niet helemaal vergeten als dat hem uitkwam. De gouverneur schreef over Kniphorst:

Mr. G. Kniphorst, Burgemeester te Assen, is de zoon van wijlen Lambertus Kniphorst, houtzaag molenaar en kruidenier te Meppel, indertijd een heftig vaderlandsgezinde, die wegens zijne voortdurende woelingen, lang na de revolutie van 1787, bij regterlijk vonnis tot eenige weken gevangenstraf is moeten worden veroordeeld.

¹² *Staatsalmanak voor den jare 1830* (Den Haag en Amsterdam 1830), 504.

Of, en in hoe verre, de zoon sedert de gebeurtenissen van den dag, en het verspreiden der nieuwe beginzelen, zich die omstandigheden wrevelig herinnerd heeft, durf ik niet te bepalen, zeker is het dat hij, zoowel als de Burgemeester Van der Wijck te Oosterhesselen, wiens vader om gelijke redenen na 1787 uit Drenthe werd verbannen, eene meer vijandige houding tegen het College van Gedeputeerde Staten aangenomen en alle mogelijke struikelblokken in de weg gelegd heeft, om HEG. Achtb, de administratie moeijelijk te maken.

De ondergeteekende heeft dien heer tot Burgemeester te Assen aan Uwe Majesteit voorgedragen en was hij toen ook de geschiktste tot den post, van lieverlede echter heeft hij zijn gedrag veranderd, en ongeacht alle gedane waarschuwingen, is hij eindelijk tot zulk een uiterste overgeslagen welke de breuk onherstelbaar maakt [...] Doch om mij nader te bepalen tot het onderwerp, thans ter beslissing aan Uwe Majesteit gebracht, schijnt het mij toe, dat het gevoel bij Gedeputeerde Staten te veel opgewekt en de verwijdering te hoog geklommen om voor het toekomstige de noodige overeenstemming en toegeeflijkheid te kunnen verwachten, en zou ik daarom aan Uwe Majesteit in overweging durven geven om den heer Kniphorst als Burgemeester van Assen eenvoudig te ontslaan.

De minister van Binnenlandse Zaken stuurde de uitgebreide correspondentie aan Willem I en pleitte bij de koning voor het ontslag van Kniphorst. Wel maakte hij daarbij de kanttekening dat dat niet op staande voet moest gebeuren. Het reglement van het Stedelijk Bestuur kende namelijk geen bepaling op grond waarvan een zittend burgemeester uit zijn functie kon worden ontheven. De Koning had die bevoegdheid uitsluitend op verzoek van de burgemeester in kwestie of op voordracht van het betreffende college van B en W. Om de zaak niet op de spits te drijven was het volgens de minister beter te wachten op het aanstaande aftreden van Kniphorst op 2 januari 1831. Een regeringsreglement voor de inrichting van het lokaal bestuur uit 1824 bepaalde namelijk dat het hoofd van een gemeente na zes jaar moest aftreden. Vervolgens was een herbenoeming bij Koninklijk Besluit gebruikelijk, maar dat zou dan in dit geval uitblijven. De minister stelde voor dat gouverneur Hofstede op het moment van aftreden en herbenoeming de koning herinnerde aan de correspondentie. Op 28 mei antwoordde de koning dat hij zich in het voorstel van de minister kon vinden. Ook stemde hij ermee in dat Kniphorst op de hoogte werd gesteld van 'zijne hoogst ontevredenheid' over het vrijpostig, eigengereid en oneerbiedig optreden van de burgemeester.¹³

Een blijvende scheur in het Herenbolwerk

Gerrit Kniphorst wordt in de serie *Drentse biografieën* in deel I behandeld. In een korte levensbeschrijving laten de auteurs weten dat aan zijn burgemeesterschap met ingang van januari 1831 een einde kwam toen een conflict tussen hem en de gouverneur over het overmaken van belastingen tot zijn ontslag leidde.¹⁴ Deze verwijzing naar belastinginning als

¹³ Deze correspondentie over de belastingkwestie is in zijn geheel terug te vinden in: Nationaal Archief (NA), 2.04.26. 01, Geheim Archief ministerie van Binnenlandse Zaken 1814-1850, inv. nr. 17, bij brief koning 27 mei exh. 28 mei 1830.

¹⁴ Paul Brood en Willem Foorhuis (red.), *Drentse Biografieën I. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Drenten* (Assen 1989) 113.

bron van het conflict staat niet op zichzelf. In voor dit onderzoek geraadpleegde literatuur is – overigens in alle gevallen zonder nadere referentie – te lezen dat het ontslag van Kniphorst was te wijten aan verstoorde verhouding tussen hem en de gouverneur. Meestal staat er dan bij vermeld dat het ging om een belastingconflict, soms wordt alleen een conflict genoemd.¹⁵

De vorige paragraaf bevestigde dat het conflict om de inning van belasting op het gemaal de positie van Kniphorst als burgemeester van Assen onhoudbaar maakte. Het lot van Kniphorst leek bezegeld. Toch bezette de ambitieuze en zelfverzekerde burgervader nog steeds zijn post toen het lokaal bestuur in oktober 1830 voor zijn veruit belangrijkste uitdaging sinds 1815 kwam te staan: de werving van vrijwilligers op korte termijn en de organisatie van de schutterijen. De stijfkoppige Kniphorst en gouverneur Hofstede, wiens persoonlijkheid onmiskenbaar was behept met autocratische trekken, waren onverwacht opnieuw veroordeeld tot elkaar.

Hofstede werd wel een *'Willem I in het klein'* genoemd, die zich vanuit zijn residentie met vrijwel alle zaken bemoeide.¹⁶ Ook is hij gekarakteriseerd als een stug en autoritair man die ondanks zijn verdiensten impopulair was in Drenthe.¹⁷ En nog onlangs kenschetste een provinciaal historicus hem als een verlicht despoot, een bestuurderstype dat in die tijd wel vaker voorkwam.¹⁸ Het zijn beschrijvingen die niet helemaal stroken met de indruk die tijdgenoot Jacob van Lennep van de gouverneur kreeg toen hij tijdens een voettocht door Nederland in 1823 met studievriend Dirk van Hogendorp Assen en omgeving aandeed. In zijn later gepubliceerde en veelgelezen dagboek beschrijft Van Lennep de hoofdstad van de provincie als een allerliefst en welvarend plaatsje van winkeliers en ambtenaren. De twee verblijven daar op het buitenverblijf Vredeveld van de familie Hofstede, waar ze dineren, een wijntje drinken, een wandeling maken met de kinderen van de gouverneur en blijven logeren. Genoeg tijd dus voor een oordeel over de gouverneur, dat positief uitvalt. Hij was volgens hen een wellevend, vrolijk en kundig man, die de honneurs voortreffelijk waarnam. Op zijn vrouw viel daarentegen nog wel iets aan te merken: zij was volgens de heren enigszins ijdel.¹⁹

Waren deze verschillende zienswijzen misschien te wijten aan een verschil tussen de houding van de bestuurder Hofstede en de privépersoon Hofstede? Hoe het ook zij, de gouverneur van Drenthe en burgemeester van Assen waren twee aan elkaar gewaagde persoonlijkheden die er niet in slaagden de verziekte bestuurlijke verhoudingen voor Den Haag binnenskamers te houden. Dat bleek tijdens de belastingkwesitie en dat zou nog sterker blijken in oktober 1830, toen de minister van Binnenlandse Zaken werd overspoeld met brieven en

¹⁵ Als voorbeeld voor enkel de aanduiding van een conflict: H. Gras, P. Th.F.M. Boekholt, J. Bos, M.G.J. Duijvendak, R.I.A. Nip, P.T.A. Zweegers (red.), *Geschiedenis van Assen* (Assen 2000) 167.

Het belastingconflict als oorzaak van ontslag bijvoorbeeld in: Geert Nienhuis en Bart Raaijmakers, 'Asser burgemeester, de eerste 25 jaar,' in: *Asser Historisch Tijdschrift* 17 (2007) 1-9, aldaar 7; Buist, *Van vrijheid*, 527.

¹⁶ Jan Bos en Willem Foorhuis (red.), *Drentse Biografieën III. Levensbeschrijvingen van bekend en onbekende Drenten* (Assen 1991) 65. Buning, *Het herenbolwerk*, 108.

¹⁷ Prof. dr. M Buist, 'Van vrijheid naar nieuwe eenheid 1748-1850', in: Heringa, e.a.(red), *Geschiedenis van Drenthe* (Amsterdam Meppel 1985) 475-546, aldaar 531.

¹⁸ Michiel Gerding, Jan van der Meer (red), *Geschiedenis van Drenthe: een nieuw perspectief* (Assen 2018) 107.

¹⁹ Jacob van Lennep, *De zomer van 1823. Dagboek van een voetreis door Nederland*. Bezorgd door Geert Mak en Marita Mathijssen (Amsterdam/Antwerpen 2018) 140 en 143.

rapporten waarin beide bewindslieden hun beklag deden over elkaars optreden. Het herenbolwerk van Assen mocht dan misschien van buitenaf hecht en gesloten lijken, in de Haagse bestuurskringen wist men wel beter. Waar in de regionale krant en andere periodieken niets over het conflict viel te lezen, ontving de minister van Binnenlandse Zaken in de eerste maanden van de Belgische afscheiding de meeste post over de mobilisatie en bestuurlijk perikelen daaromheen uit de kleine provincie Drenthe.

Het conflict over Asser vrijwilligers en schutters

Een belangrijke verantwoordelijkheid voor de organisatie en coördinatie van de Drentse schutterijen lag bij gouverneur Hofstede. Hij was de intermediair tussen de koning, de minister van Binnenlandse Zaken en de gemeentebesturen in de provincie. Instructies, besluiten en circulaires van bovenaf werden door Hofstede doorgespeeld naar de gemeentes. Van de burgemeesters werd verwacht dat zij op hun beurt de gouverneur rapporteerden over de gang van zaken rond de vrijwillige werving en de opbouw en oefening van de schutterijen.

De hele operatie begon met de proclamatie van 5 oktober waarin Willem I de Nederlandse bevolking ocriep de wapens op te pakken om te strijden tegen de Belgen. Gouverneur Hofstede wist wat hem te doen stond. Hij stelde de Drentse gemeentebesturen *'bij eene gepaste inleiding en aanmoediging'* direct van de oproep van de koning op de hoogte. Een hoge verwachting van de animo voor vrijwillige wapening onder de bevolking had hij aanvankelijk niet. In een rapport over de stemming in de provincie naar aanleiding van de onlusten in het Zuiden, deelde hij de koning op 16 oktober mee dat de Drenten verbitterd waren over het optreden van de Belgen en niets liever wilden dan een volledige afscheiding. Ze stonden achter de koning, maar of zich dat zou vertalen in een grote animo voor dienst in het leger was een andere zaak:

en ofschoon ik met betrekking tot de vrijwillige wapening of dadelijke dienstneming, juist niet de grootste verwachtingen hebbe, omdat deze Provincie naar uitgestrektheid te weinig bevolkt is en nu reeds te weinig handen heeft om den landbouw, bijna het enigste middel van bestaan, behoorlijk voort te zetten, zullen alle overige proeven tot vrijwillige bijdragen, welwillend, zelf boven de evenredigheid met andere gewesten alhier worden vervuld.²⁰

In het bestuurscentrum Assen met een groeiende dienstensector en middenstand lagen de verhoudingen anders dan op het platteland. Burgermeester Kniphorst was optimistisch en ging direct aan de slag. Gebrek aan enthousiasme kan de gedreven 40-jarige Kniphorst wat dat betreft niet worden verweten. Op 8 oktober vroeg hij de predikant van de hervormde kerk om in zijn preek van komende zondag 10 oktober:

zijne gemeente den nood des vaderlands bekend te maken en haar tevens, derzelvere pligt, naar godsdienstige voorschriften, voor te stellen en aan te dringen, om tot de verdediging van

²⁰ NA, 2.04.26.02 BiZa/Kabinetearchief 1817-1949, inv.nr. 236, rapport gouverneur Drenthe 16 oktober 1830.

aantal dagen al voor bijna 1.200 gulden ingetekend. Op 17 oktober organiseerde hij een bijeenkomst waarin een commissie werd benoemd die de gelden ging beheren. Een drietal vooraanstaande stadgenoten, Gustaaf Willem van der Feltz, Herman Hubert van Lier en Bernard Servatius, van wie de laatste een schoonzoon van gouverneur Petrus Hofstede was, bleek bereid in de commissie plaats te nemen.²²

Kniphorst zat niet stil. Binnen enkele dagen na de mobilisatieverklaring had hij een korps vrijwilligers georganiseerd en een intekenactie voor hun vrouwen en kinderen op touw gezet. Maar daarbij was wel overleg met de gouverneur achterwege gebleven. En wat erger was: hij rapporteerde rechtstreeks aan de minister van Binnenlandse Zaken. Hij passeerde daarmee de gouverneur in de provincie, wat in de landelijke politieke context van die dagen hoogst ongebruikelijk was. Zijn excuus bij de minister daarvoor was dat de gouverneur *'betwijfelt mijne bevoegdheid tot het door mij verrigte voor Vorst en Vaderland'*.²³ En dat klopte. Hofstede was woedend over het in zijn ogen eigengereide optreden van Kniphorst waar hij bewust buitengehouden werd. De verhouding tussen de twee kemphanen stond na het eerdere conflict over de afdracht van belastingen direct weer op scherp.

Op 17 oktober klom dit keer de gouverneur in de pen om bij de minister van Binnenlandse Zaken zijn beklag te doen over zijn opponent in Assen. Kniphorst ontplooidde volgens de gouverneur veel te voortvarend allerlei activiteiten. Bovendien werd hij niet geïnformeerd. Alleen nadat de burgemeester zonder onderbouwing bij hem wapens had besteld voor een Asser korps vrijwilligers, begreep Hofstede volgens eigen zeggen dat er van alles gaande was. Daarnaast had de ongeduldige Kniphorst het antwoord van de gouverneur op zijn verzoek om wapens niet afgewacht. De burgemeester besloot vrijwel direct na zijn verzoek om kolonel Bush aan te schrijven met de vraag of hij misschien wapens voor de Asser vrijwilligers kon leveren omdat hij *'van de gouverneur geen antwoord had bekommen'*. De gouverneur ontving een kopie van deze brief en moet na het lezen van deze woorden tandenknarsend achter zijn bureau hebben gezeten. Met ingehouden woede schreef hij aan de minister: *'Ik houde de aanmerking die aan de pen dringt, terug en laat het oordeel aan Uwe Excellentie over'*.²⁴

De opmerking over het niet tijdig leveren van wapens zat de gouverneur dwars, maar zijn grootste verwijt aan de burgemeester was dat onder zijn supervisie een zelfstandige korps vrijwilligers was geformeerd. Een dergelijk korps had volgens Hofstede geen rechtsgrond. De vrijwilligers zouden naar eigen keuze bij het landelijk leger of hun plaatselijke schutterij moeten worden ingedeeld en zeker niet bij de dienstdoende schutterij van Groningen. De gouverneur had ook zijn bedenkingen bij de bewering van Kniphorst dat de vrijwilligers hadden ingestemd met een incorporatie in de schutterij van de studentenstad: *'Dat de vrijwilligers door de Burgemeester tot een bijzonder lighaam alhier geformeerd, den wensch hadden aan den dag gelegd, om zich met die van Groningen te vereenigen. Bij aldien deze wensch schriftelijke konde*

²² NA, BiZa 1813-1848, inv.nr. 2198B, bijlage bij brief Burgemeester Kniphorst aan BiZa 23 oktober, exh.26 oktober.

²³ Idem, inv.nr. 2198A, gouverneur aan minister 17 oktober, exh. 21 oktober 1830.

²⁴ Idem, gouverneur aan minister 20 oktober 1830, exh. 22 oktober 1830.

worden overlegd, dan zou ik iets, moeten geloven, 't geen ik, met den Drentsche geest zoo geheel bekend, nimmer had kunnen verwachten'.²⁵

De gouverneur had meer twijfels over het korps Asser vrijwilligers, dat ondertussen 32 man bedroeg. Ze waren volgens hem lang niet allemaal gekwalificeerd. Onder hen bevonden zich: *'zeven bureau geëmployeerden die hoogst waarschijnlijk niet kunnen worden gemist, vijf leden van de schutterij, welke tot de eerste ban behoren, een kind, een zeer gebrekkig mensch, en een zeer gebrekkig oud man die niet marcheren kan.'*²⁶ Daarnaast had zijn zoon Jan zich ondertussen teruggetrokken om officier bij de rustende schutterij te worden en waren drie van de vrijwilligers bij hem in de huishouding werkzaam. Hij had ze als voorbeeld voor anderen aangemoedigd om zich als vrijwilliger te melden: *'doch juist niet zoals zij verkeerdelijk hebben gedaan'*. Ongetwijfeld waren de drie mannen door de gouverneur op het matje geroepen omdat ze zich bij het korps hadden laten inlijven.

De gemoederen raakten oververhit. Onder de ogen van de minister en ambtenaren van Binnenlandse Zaken gooiden de twee kemphanen over en weer flink modder naar elkaar. Zo legde de burgemeester de opdracht van Hofstede om een aantal van de Asser vrijwilligers bij de rustende schutterij te plaatsen naast zich neer. Als reden gaf hij nog maar eens aan dat de gouverneur: *'mij voorkomt tegen te werken alle maatregelen welke door mij tot heil van de Koning en het Vaderland zijn ondernomen.'* Ook zou Hofstede twee van zijn huisbedienden, Georgius van der Boom en Pieter Roelof Boogholt de wacht hebben aangezegd omdat zij zich als vrijwilliger voor het Asser korps hadden gemeld.²⁷ De gouverneur beschuldigde Kniphorst op zijn beurt van openlijke tegenwerking. Hij verzocht de minister en koning om in te grijpen. Het werd tijd dat de burgemeester *'zijn streken en het Martelaarschap waar naar hij dingt, verijdelt ziet, zelve het ontslag zal vragen, in welk geval niet slechts wij maar ook de Raad en het Gemeente Bestuur van Assen van dat lastig en gevaarlijk Mensch, met het minste opzicht, zouden ontslagen zijn'*.²⁸

De wederzijdse beschuldigingen begonnen de minister van Binnenlandse Zaken en zijn ambtenaren te verontrusten. Veelzeggend zijn de opmerkingen in potlood in de kantlijn van brieven van de gouverneur of burgemeester als: *'die klagten vereischen in de tegenwoordige oogenblikken een spoedige tusschenkomst,'* en: *'het is meer dan tijd om het gewoel te bedwingen.'* Uit een andere kanttekening blijkt een zekere vorm van berusting bij weer een brief met klachten van dit keer Kniphorst: *'zou men dit maar niet deponeren, indien men hem niet antwoord, zal hij wel ophouden te schrijven.'*²⁹

Het conflict tussen de twee Drentse functionarissen had naast een vracht aan correspondentie tussen Assen en Den Haag ook zijn uitwerking op de voortgang van 's-konings mobilisatiebesluit. Zo besliste minister Van Doorn uit de Asser vrijwilligers geen apart korps te

²⁵ Idem.

²⁶ Idem.

²⁷ Idem, burgemeester Assen aan BiZa, 23 oktober, exh. 25 oktober 1830; idem, inv.nr. 2198B, burgemeester Assen aan BiZa 30 oktober, exh. 2 november 1830.

²⁸ Idem, inv.nr. 2199, gouverneur Drenthe aan BiZa 6 november, exh.11 november 1830.

²⁹ Idem, achtereenvolgens: inv.nr. 2198A, gouverneur aan BiZa 20 oktober, exh. 22 oktober 1830; burgemeester Assen aan BiZa 23 oktober, exh. 25 oktober 1830; inv.2198B, burgemeester Assen aan BiZa, 30 oktober, exh. 2 november 1830.

vormen, zoals Kniphorst wilde. Ze moesten zich samen met vrijwilligers uit andere omliggende plaatsen verenigen met de dienstdoende schutterij uit Meppel. Toen de manschappen op 8 november bijeen werden geroepen om de volgende dag naar de vestigsteden Coevorden en Delfzijl af te marcheren, verklaarde iedereen behalve de Asser vrijwilligers *'zich dadelijk bereid om ter verdediging van het vaderland op te trekken'*. De vrijwilligers, die kort daarvoor onder toezicht van Kniphorst nog als zelfstandig korps hadden geoefend, waren niet bereid op zo'n korte termijn te vertrekken. Ze beriepen zich daarbij op afspraken met de burgemeester die zelf op dat moment buiten de stad vertoefde. De gouverneur moest eraan te pas komen. Na een tijdlang op hen ingesproken te hebben, lukte het hem uiteindelijk de Asser vrijwilligers te overreden. Ze werden alsnog bij de dienstdoende schutterij van Meppel ingedeeld en naar de vestigsteden Coevorden en Delfzijl gedirigeerd.

Een volgend conflict

Terwijl het debacle rond zijn Asser korps vrijwilligers zich voltrok, moest Kniphorst nog een teleurstelling verwerken. Ook zijn tweede initiatief, de intekenlijst voor de ondersteuning van vrouwen en kinderen van uittrekkende vrijwilligers, bleek geen lang leven beschoren. Gouverneur Hofstede had ondanks de deelname van zijn schoonzoon met dit initiatief van de burgemeester van Assen eveneens weinig op. Hij zette wel zijn handtekening, maar had grote twijfels over de gemeentelijke intekenlijst: *'deze maatregel van den heer Kniphorst is slechts door weinige ingezetenen van Assen, tot het doel geschikt geoordeeld.'* Gezien deze woorden had Hofstede waarschijnlijk geen onbelangrijk aandeel in een alternatief voor de Asser intekenlijst waarmee het college van Gedeputeerde Staten al snel op de proppen kwam. De gedeputeerden lieten de Drentse gemeentebesturen op 19 oktober weten dat was besloten tot een: *provinciale commissie tot ondersteuning van achtergebleven betrekkingen van vrijwillig uitgetrokken schutters en militairen in de provincie Drenthe*. Het doel van de commissie was: *'de geheele bevolking, dus ook de gemeenten die geene vrijwilligers opleverden, in de algemeene verplichting tot ondersteuning van vrouwen en kinderen der uitgetrokkene mannen en vaders te doen deelen'*.³⁰

Voor Kniphorst was dit niet alleen een zeer pijnlijke maar waarschijnlijk ook onverwachte ontwikkeling. Zijn gemeentelijk Asser initiatief paste namelijk goed in het landelijk beeld. De algemene opwindings- en woede over de rellen in het Zuiden leidden niet alleen in de grotere steden in het westen des lands, maar ook in provinciale steden en dorpen in meer landelijke gebieden, tot de stichting van gemeentelijke commissies, fondsen en intekenlijsten voor de gezinnen van vrijwilligers. Zo waren in buurprovincie Friesland al snel voorzieningen getroffen waardoor volgens Gedeputeerde Staten *'weldra geen Stad of Grieterij in deze Provincie bestond, alwaar men zich daar tot dat einde niet werkzaam betoonde'*. De plaatselijke inzamelingen waren succesvol en leidden tot een grotere toestroom van Friese vrijwilligers met een gezin. Er was geen enkele reden verandering in deze opzet aan te brengen. In een verslag

³⁰ NA, Geheim Archief BiZa 1814-1850, inv. nr. 19, gouverneur aan BiZa 3 november, bij brief koning aan BiZa 24 november, exh. 26 november 1830.

aan het ministerie van Binnenlandse Zaken lieten Gedeputeerde Staten dan ook weten dat het Drentse provinciale model door de succesvolle gemeentelijk initiatieven voor Friesland overbodig en niet praktisch was.³¹

In tegenstelling tot de Asser intekenlijst vormde het Drentse provinciale fonds qua organisatiestructuur een uitzondering op de regel. Desondanks vond het gemeentelijke optreden geen navolging en nam de provincie het initiatief uit handen van burgemeester Kniphorst. Hoe kwam het zo ver? Een verklaring kan zijn dat een provinciale structuur praktisch gezien niet onlogisch was in een provincie met vooral plattelandsgemeenten die met hun klein aantal inwoners moeilijk voldoende geld zouden kunnen inzamelen. Maar bovenal lijkt het erop dat de oude tegenstellingen tussen de bestuurders over belastinginning en de jongste over de mobilisatie van strijdkrachten een rol speelden. Het is in ieder geval opvallend dat Gedeputeerde Staten het provinciaal fonds in het leven riepen zonder op enigerlei wijze aandacht te besteden of rekening te houden met het initiatief van de Asser burgervader van ruim een week daarvoor.

De burgemeester was gepikeerd en zette direct zijn vraagtekens bij het provinciaal fonds. Hij verweet de gedeputeerden dat ze een taak naar zich toetrokken die door de koning aan de hoofden van stedelijke en plaatselijke besturen was voorbehouden. Assen moest zijn eigen gekozen pad kunnen blijven bewandelen en van de door Gedeputeerde Staten voorgestelde maatregelen worden uitgesloten. Ook was hij het niet eens met een bepaling dat een eventueel tekort van het provinciaal fonds zou worden omgeslagen over de Drentse gemeenten. De bijdragen moesten door vaderlandslievende burgers vrijwillig bijeen worden gebracht; eventuele tekorten dienden niet met publiek geld te worden gedekt. Volgens de burgemeester werd op die manier *'den bodem ingeslagen aan de vrijwillige bijdrage voor het Vaderland.'* *Welgestelde burgers zouden zich mogelijk terugtrekken omdat ze vreesden bij een eventueel tekort 'dubbel te moeten bijdragen'*.³² Het waren zijn laatste kritische woorden over het provinciaal ondersteuningsfonds. Kniphorst werd het zwijgen opgelegd.

De minister van Binnenlandse Zaken Van Doorn greep ten langen leste in. Hij stuurde de burgemeester op 5 november 1830 naar aanleiding van de aanhoudende perikelen rond het Asser vrijwilligerskorps en de inzameling van geld voor achtergebleven gezinsleden van vrijwilligers een niets aan twijfel overlatende terechtwijzing. De minister prees Kniphorst weliswaar om zijn 'volle inzet', maar tegelijk verweet hij hem dat hij in zijn ijver proclamaties van de koning verkeerd uitgelegde en instructies van de gouverneur niet afwachtte of opvolgde. De burgemeester moest in het vervolg *'opvolgen den bevelen en instructies, die heer Gouverneur aan de verschillende plaatselijke autoriteiten, dus bepaaldelijk mede aan UEdachb, reeds heeft gegeven of nog zal geven'*.³³

³¹ NA, BiZa 1813-1848, inv.nr. 2200, Gedeputeerde Staten Friesland aan BiZa 9 november, exh. 16 november 1830.

³² Idem, inv.2198B, B en W Assen aan GS Drenthe, 25 oktober, exh. 2 november 1830.

³³ Idem, inv.nr. 2199, brief minister Binnenlandse Zaken aan (met afschrift aan gouverneur Hofstede) de burgemeester Assen 5 november 1830, exh. 8 november 1830.

Het kortgeleden gerestaureerde graf van Petrus Hofstede met familie-Leden op Noorderbegraafplaats Assen (met dank aan Jan Langendijk, Voorzitter Stichting Noorderbegraafplaats).

Kniphorst lijkt terecht uit deze woorden de conclusie te hebben getrokken dat hem door de minister van Binnenlandse Zaken definitief de wacht was aangezegd. Overigens was hij er niet de man naar om bij de pakken neer te zitten. In 1832 nam hij revanche door bij de getrapte verkiezingen voor de Tweede Kamer, Wolter Hendrik Hofstede, de oudste zoon van gouverneur Petrus Hofstede, te verslaan.³⁴ Maar in november 1830 was het nog niet zover. Zijn rol was voorlopig uitgespeeld. In de voor deze studie geraadpleegde archieven ontbreekt na 5 november in ieder geval elk spoor van verdere

bemoeienis van de burgemeester met de gang van zaken rond de schutterijen en de collectes in de provincie. De Asser gemeentelijke intekenactie voor de gezinsleden van vrijwilligers stierf een stille dood. Het provinciaal fonds bleek in tegenstelling tot het Asser initiatief wel een lang leven beschoren.

Gemeentelijke collectes voor de provincie

De bestuursleden van de provinciale commissie gingen voortvarend van start. Tijdens de oprichtingsvergadering op maandag 25 oktober werden een voorzitter, thesaurier en secretaris benoemd. De samenstelling van de commissie was als volgt:

Gerrit Vos	voorzitter (gedeputeerde provincie Drenthe);
Hendrik Jan Oosting	thesaurier (wethouder Assen en schoonzoon gouverneur);
Johannes Linthorst Homan	lid (gedeputeerde provincie Drenthe)
Gustaaf Gustaaf Willem Van der Feltz	lid (griffier rechtbank en ook lid Asser commissie);
Anthony Ewoud Jan Bertling	lid (inspecteur van het kadaster);
Hendrik Jan Westra	lid (directeur der belastingen);

³⁴ Volgens een adres van de verliezer zoon Hofstede aan de koning was zijn nederlaag mede te wijten aan machinaties van Kniphorst. De opvolger van vader Hofstede, gouverneur Daniël Jacob van Ewijck van Oostbroek van de Bilt, bevestigde in een brief van 29 september 1832 aan de minister van Binnenlandse Zaken het verband. Hij schreef dat de zetelverwisseling van Kamerlid voor Drenthe het gevolg was van 'personele betrekkingen en omstandigheden'. Kniphorst, niet zonder ambities, had het verlies van zijn burgemeesterschap niet kunnen verkroppen en op deze manier revanche genomen. In: Drents Archief (DA), 0048 Kabinet Gouverneur/Commissaris der Koningin 1814-1951, inv.nr. 2001, 29 september 1832.

Zie ook: Buist, *Van vrijheid*, 531.

Wolter Hendrik Hofstede

secretaris (griffier van de Staten van Drenthe en zoon van de gouverneur).

De hoogste prioriteit van de commissie had het inzamelen van geld. Ze besloot daarom eveneens in de eerste vergadering de Drentse gemeenten aan te schrijven om:

- op hun '*Gemeentelijk Secretarie voor te leggen een register tot inschrijving van vrijwillige bijdragen*';
- zo snel mogelijk een collecte te organiseren op een manier die de gemeenten het best achtten;
- de plaatselijke bevolking van het register en de collecte '*bij gewone afkondiging kennis te geven om voorts de leraaren der onderscheidene godsdienstige gezindheden {...} de leden der Gemeente met gepasten aandrang op te wekken en aan te sporen om door milde giften tot daarstelling van het fonds bij te dragen*';
- een opgave te maken van de tot dan toe bekende gezinnen van vrijwilligers die het fonds van de commissie zou moeten ondersteunen.³⁵

Om het benodigde budget bij elkaar te krijgen dienden de gemeentebesturen dus plaatselijke collecten te organiseren. Het ingezameld geld moesten ze vervolgens overdragen aan de door Gedeputeerde Staten benoemde commissie, die het budget ging beheren. Mochten de vrijwillige giften onvoldoende zijn, dan moest – zoals eerder al aan de orde kwam – het tekort over de gezamenlijke gemeente worden omgeslagen.³⁶

Al snel stroomden de gelden van de gemeentelijke collectes binnen. De opbrengst verschilde sterk per gemeente. Zo liet burgemeester Berend Slingenberg uit Coevorden weten dat de collecte in zijn stad met ruim 2500 inwoners f 41,45 had opgeleverd. Net als de bijdrage van vijftien gulden uit Hoogeveen, was dat een teleurstellende uitkomst in vergelijking met collectes in kleinere dorpen als Roden, Smilde en Eelde. Daar was achtereenvolgens f 102,75, f 91,74 en f 81,85 gecollecteerd. In totaal was in de provincie begin januari 1831 f 1.200,27 ingezameld, waarvan op dat moment f 693,45 was uitgekeerd.³⁷

De totale opbrengst in deze eerste maanden was niet bijzonder. In de Zuid-Hollandse vestingstad Gorinchem, dat slechts een kleine 7000 inwoners kende, werd bijvoorbeeld ongeveer eenzelfde bedrag ingezameld.³⁸ Maar daar moet wel bij worden aangetekend dat de mobilisatie in een vestingstad als Gorinchem zich veel dichterbij huis afspeelde, dat niet duidelijk is of in de volgende maanden in Drenthe meer geld is ingezameld en dat steden meestal verhoudingsgewijs meer gezinnen van vrijwilligers hadden te onderhouden dan het

³⁵ Drents Archief (DA), 0034, commissie tot ondersteuning van achtergebleven betrekkingen inv.nr.1, verslag commissievergadering 25 oktober 1830.

³⁶ DA, commissie ondersteuning, inv.nr. 1, verslag vergadering 25 oktober 1830.

³⁷ Dat bedrag zou heden ten dage een koopkracht hebben van ongeveer 11.500 euro: <http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php> (laatste geraadpleegd 31 maart 2019).

³⁸ R.F. van Dijk, 't zwartst gedrocht ooit door de hel geteeld. Liefdadigheid contra de Belgische opstand', in: *Oud- Gorcum Varia* 9 (1992)161-164, aldaar 162.

platteland. Zo ondersteunde het gemeentelijk fonds uit Gorinchem 68 gezinnen, terwijl dat aantal in Drenthe uiteindelijk op 50 gezinnen uitkwam.³⁹ Wat in ieder geval wel uit de collectes in Drenthe blijkt, is dat het enthousiasme voor Vaderland en Oranje niet overal in de provincie even groot was. De bijzondere reactie van burgemeester Freerk Lukas Steenbergens uit Zuidwolde op het provinciaal initiatief geeft daar een goed voorbeeld van. De commissie rappelleerde hem eind december 1830 omdat er nog geen bedrag was ontvangen. De burgemeester antwoordde:

*dat in deze gemeente de bij gemelde aanschrijving bedoelde collecte niet heeft plaats gehad, hetwelk voornamelijk daarin is gelegen, dat er sedert eenen geruimer tijd, vele collecten zijn gedaan, en men derhalve weinig tegemoet zag; alsmede omdat in art.7 der resolutie van H.H. Gedeputeerde Staten van 19 October 1830 no.21, van een ander middel tot het vinden der benodigde gelden wordt gewaagd.*⁴⁰

Van een 'volksgeest' vervuld met geestdrift voor Vaderland en Oranje was in het dorp in zuidwest Drenthe blijkbaar nauwelijks sprake. De burgemeester zag weinig heil in een collecte die tussen alle andere geldinzamelingen naar zijn verwachting weinig zou opbrengen. Bovendien was er volgens hem altijd nog het middel dat door Kniphorst zo was verfoeid: de omslag over de Drentse gemeenten bij een tekort. De commissie en Gedeputeerde Staten reageerden geërgerd op het antwoord van Steenbergens. Het bevreemde hen dat er in het dorp niets was ondernomen. Ze droegen de burgemeester daarom op '*de collecte onverwijld in zijne gemeente te doen plaats hebben*'. Een inzameling mocht in geen enkele gemeente achterwege blijven. Ook maakte GS duidelijk dat het middel van omslag over de gemeenten alleen zou worden toegepast als de vrijwillige bijdragen onvoldoende bleken.⁴¹

De provinciale ondersteuning van gezinnen van vrijwilligers

Vanaf het begin van haar bestaan ontving de commissie naast de ingezamelde bedragen ook de gemeentelijke verzoeken om onderstand voor gezinnen van uitgetrokken vrijwilligers. Burgemeester Coenraad Wolter Ellents Kymmell van Roden was de eerste die van zich liet horen. Hij vroeg bijdragen voor de echtgenote en vijf kinderen van vrijwilliger Gerrit de Groot en voor de echtgenote van Gerrit Meijnsen, die geen kinderen had. Beide vrijwilligers hadden op 1 november hun bloedverwanten vaarwelgezegd om met de mobiele schutterij uit te trekken. Ook de burgemeesters van Norg en Vledder behoorden bij de vroege indieners van verzoeken om bijstand. De commissie stond welwillend tegenover deze eerste verzoeken. Wel verlangden de leden voordat ze tot betaling overgingen een opgave van het bedrag dat in het oog van de betreffende gemeente '*aan onderstand zoude behooren te worden verleend, daarbij op het oog houdende dezelve behoefte en de gewone verdienste des mans*'.⁴² Blijkbaar ontbrak een dergelijke opgave bij deze eerste gemeentelijke verzoeken.

³⁹ Van Dijk, *'t zwartste gedrocht*, 162. DA, commissie ondersteuning, inv.nr. 1, opgave 5 maart 1831.

⁴⁰ DA, commissie ondersteuning, inv.nr.1, burgemeester Zuidwolde 28 december 1830, agenda 3 januari 1831.

⁴¹ Idem, burgemeester Zuidwolde 28 december 1830, agenda 3 januari 1831.

⁴² Idem, agenda voor maandag 8 november punt 6.

De gemeenten kregen dus een belangrijke rol toebedeeld bij het toekennen van uitkeringen. Ze waren bekend met de persoonlijke omstandigheden van de betrokken vrijwilligers en aan de hand van hun advies over de thuissituatie van het gezin van de vrijwilliger, bepaalde de commissie de hoogte van de uitkeringen. Uit schaars bewaarde gemeentelijke opgaven in het archief van de commissie valt op te maken dat een echtgenote kon rekenen op onderstand die minimaal twee gulden en maximaal drie gulden per week bedroeg. Voor kinderen kon wat extra geld worden uitgetrokken. De uitgekeerde bedragen waren niet onbeduidend als wordt bedacht dat het gemiddelde dagloon van een volwassen Drentse arbeider in deze tijd tussen 65 en 75 cent bedroeg.⁴³

Het ging blijkbaar niet slecht met de financiën want vanaf eind december 1830 konden ook ouders, broers en zusters van uitgetrokken vrijwilligers in aanmerking komen voor onderstand: *'voor zoveel deze, ten gevolge dier vrijwillige dienstneming, van het noodige zijn verstookten en daarin voorziening verlangen'*.⁴⁴ De burgemeester van Norg, Johannes Tonckens, maakte direct gebruik van deze uitbreiding van de doelgroep. Enkele dagen na de bekendmaking diende hij bij de commissie een verzoek in dat werd gehonoreerd. Het toegekende bedrag duidt erop dat de uitkering voor ouders, broers en zussen lager was dan die voor echtgenotes met kinderen. Het ging om vrijwilliger Evert Ment Pronk, wiens ouders en zes jonge broers en zussen volgens de door de burgemeester ingewonnen inlichtingen voor een groot deel afhankelijk waren van de inkomsten van Evert. De burgemeester vroeg en kreeg voor hen een bedrag van twee gulden per week.⁴⁵

Dat dergelijke onderstand essentieel kon zijn voor de keuze van onvermogene en twijfelende Drenten om als vrijwilliger te dienen, blijkt uit een brief die de eerdergenoemde burgemeester van Coevorden, Slingenberg, op 8 november 1830 aan de commissie schreef. Er meldden zich enkele Coevordenaren bij het gemeentehuis die te kennen gaven dat zij zich wel als vrijwilliger *'ten dienste van het vaderland wilden aangeven, doch dat zij vooraf verlangden te weten hoe veel voor hun vrouw en voor ieder kind gedurende hun afwezigheid zoude worden betaald'*. De burgemeester vroeg *'zoo ras mogelijk'* om een antwoord.⁴⁶

Uiteindelijk lijken de ingezamelde bedragen voor de commissie voldoende te zijn geweest om haar werk naar behoren te verrichten. In maart 1831 genoten ongeveer 50 gezinnen ondersteuning. Van deze gezinnen kwamen er acht uit Assen, wat laat zien dat het gemeentelijk initiatief van burgemeester Kniphorst inderdaad een zachte dood was gestorven. Opvallend is daarnaast dat maar liefst 23 gezinnen die onderstand genoten uit het plaatsje Norg afkomstig waren. Voor dat laatste was een goede reden. De Maatschappij van Weldadigheid had enkele jaren daarvoor in het buurschap Veenhuizen, gemeente Norg, koloniën opgericht met drie gestichten voor weeskinderen, arbeidersgezinnen, bedelaars, en veteranen.⁴⁷

⁴³ I.J. Brugmans, *De arbeidende klasse in Nederland in de 19^e eeuw (1813-1870)* (Den Haag 1929) 114, 117 en 124.

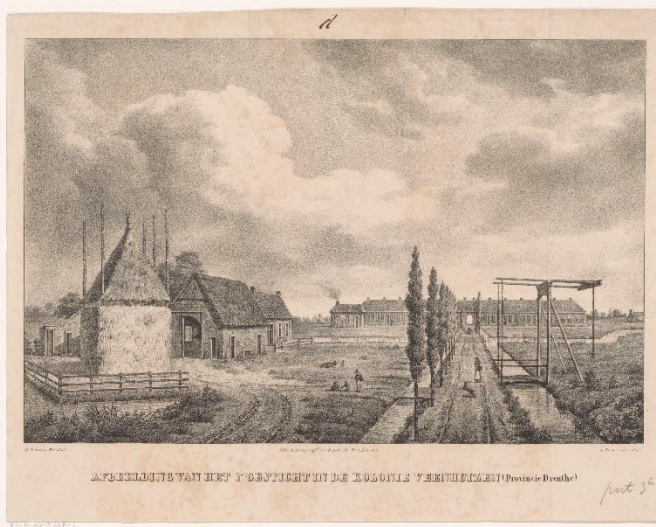
⁴⁴ DA, commissie ondersteuning, inv.nr.1, resolutie Gedeputeerde Staten 21 december 1830 op agenda 3 januari 1831.

⁴⁵ Idem, burgemeester Norg 11 januari 1831, agenda 22 januari 1831.

⁴⁶ Idem, B en W Coevorden 8 november 1830, agenda 13 november 1830.

⁴⁷ In de afgelopen jaren zijn over de koloniën veel belangwekkende studies verschenen. Een recent voorbeeld: Wil Schackman, *De strafkolonie, Verzedelijken en beschaven in de koloniën van Weldadigheid, 1818-1859*, Amersfoort 2018.

Alle 23 ondersteunde schutters uit Norg waren kolonisten, die veelal afkomstig waren uit de sloppen van steden als Leiden, Delft, Amsterdam en Den Haag. Voor hen wogen de nadelen van een zwaar soldatenleven ver van huis kennelijk niet op tegen de voordelen van een vrijwillig verblijf onder de wapenen. De overgang was voor hen ook niet zo groot. De kolonies kenden immers al een sterk militair karakter door de heersende discipline, de uniforme kleding, de strakke organisatie en architectuur.⁴⁸ Met hun overstap naar het leger ontvingen de vrijwilligers gratis onderdak en soldij, terwijl het gezin waartoe zij behoorden buiten het koloniaal bestuur om werd ondersteund door de provinciale Drentse commissie. Op een vraag van de permanente Commissie van de Maatschappij van Weldadigheid in Den Haag hoe het in Veenhuizen ging met het van oorsprong Leidse gezin van Christina Blansjaar, de echtgenote van kolonist-schutter Willem Hakkert, kon de directeur bijvoorbeeld geruststellend antwoorden dat zij en haar kinderen het goed maakten. Er viel op hun gedrag niets aan te merken en zij ontvingen wekelijks vier gulden aan onderhoud uit een provinciaal fonds.

Gezicht op het eerste gesticht van Veenhuizen 1827. Collectie Rijksmuseum Amsterdam; objectnr. RP-P-1905-105.

Een aantal kolonist-schutters hoopte door deze provinciale ondersteuning in combinatie met hun vrijwillige dienst voor Vaderland en Oranje in een goed blaadje te komen bij de leiding in Veenhuizen. Mogelijk maakten op die manier verzoeken om ontslag uit de kolonie meer kans. Zo diende Antoni Francis op 21 december 1830 vanuit Coevorden een rekest in bij het ministerie van Binnenlandse Zaken om ontslag uit de kolonie van zijn vrouw Catharina Vos die daar alleen achter was gebleven. Als reden voerde hij aan dat hij zich vrijwillig voor de mobiele Drentse schutterij had

aangegeven en dat zijn vrouw uit de kas van de gemeente Norg zou worden ondersteund 'tot na den afloop der onlusten'. Het verzoek werd doorgestuurd naar Veenhuizen. Als antwoord liet de directeur weten dat Francis daadwerkelijk met de schutterij was uitgetrokken, 'terwijl zijn vrouw het wekelijks onderstand uit het provinciaal fonds geniet'. Catharina zou ondanks een nog uitstaande kleine schuld van het kinderloos echtpaar kunnen worden ontslagen. Volgens de

⁴⁸ Mede om deze redenen vestigde de regering in de jaren 1820 zijn hoop zijn op de Drentse koloniën voor de werving van vrijwilligers voor de koloniale dienst. Maar de resultaten vielen tegen. In de periode 1825-1830 werden per jaar gemiddeld 58 kolonisten geworven, ongeveer twee procent van het totaal aan koloniale vrijwilligers. De animo en fysieke gesteldheid van de kolonisten lieten te wensen over. Zie: Martin Bossenbroek, *Volk voor Indië. De werving van Europese Militairen voor de Nederlandse koloniale dienst 1814-1890* (Amsterdam 1992) 63 en 70.

directeur waren Antoni en zijn vrouw goed in staat *'in de gewone maatschappij hun onderhoud te vinden als zijnde hetzelfde van een oppassend gedrag'*.⁴⁹

Al met al lijkt het Drentse provinciale fonds ondanks zijn discutabele ontstaansgeschiedenis behoorlijk te hebben gefunctioneerd. In de provincie konden de wijdverspreide plattelandsgemeenten in veel gevallen onmogelijk de kosten op eigen houtje dragen. Men hoeft maar te denken aan de 23 kolonist-schutters uit Norg. In de volgende jaren zou het onderhoud van de zo sterk door kolonisten overheerste groep armlastige Drentse vrijwilligers door het provinciaal fonds worden voortgezet. In 1834 gingen de meesten met groot verlot en het aantal ondersteunden nam daardoor snel af. Gedeputeerde Staten besloten daarom in april 1836 de commissie die het fonds beheerde te ontbinden.⁵⁰

De laatste militaire voorbereidingen

De gouverneurs hielden de minister van Binnenlandse Zaken wekelijks met sterktestaten van aantallen schutters en vrijwilligers op de hoogte van de stand van zaken in hun provincie. De sterktestaten van juni 1831 tonen 110 vrijwilligers bij de Drentse schutterijen: negen procent van de in totaal 1200 schutters die de provincie rijk was. Van deze vrijwilligers behoorden er 74 tot de dienstdoende schutterij uit Meppel en 36 tot de rustende schutterijen van het platteland. Opvallende aan de 74 vrijwilligers uit Meppel is dat er maar 24 uit de gemeente zelf en 50 uit andere plaatsen afkomstig waren.⁵¹ Drenthe had met 110 vrijwilligers geen in het oog springend aantal vrijwilligers. Het percentage van negen procent lag iets lager dan dat in Overijssel en Groningen. Overijssel kende in juni 1831 een schutterij van 3481 man met 345 vrijwilligers (9,9 procent) en de noordelijke buur Groningen had in die maand een schutterij van 2487 man met 310 vrijwilligers (12,5 procent).⁵²

Uit rapportages van gouverneur aan de minister van Binnenlandse Zaken blijkt dat er zich die eerste maanden ook geregeld vrijwilligers voor het regulier leger aanmeldden. Het waren er wel veel minder dan voor de schutterijen. Tussen 15 oktober en 31 december kwamen verdeeld over de verschillende plaatsen in totaal 23 Drenten op de staten van de gouverneur voor. Ze waren over het algemeen jonger dan twintig jaar, een belangrijk verschil met de vrijwillige schutters die vaak tussen 20 en 40 jaar oud waren.⁵³ De meeste van deze jonge vrijwilligers hadden geen gezin te onderhouden en ontvingen in tegenstelling tot de vrijwillige schutters bovendien vaak handgeld. Ze kwamen daarom nauwelijks voor de provinciale ondersteuning in aanmerking. Een uitzondering vormde de al eerdergenoemde Gerrit de Groot uit Roden. Hij was 34 jaar en had een gezin met vijf kinderen.

⁴⁹ De gegevens van de 23 kolonist-schutters en de correspondentie van Willem Hakkert en Antoni Francis met de permanente commissie zijn aangetroffen in het landlopersarchief online, Maatschappij van Weldadigheid: <http://www.AlleDrenten.nl> (laatst geraadpleegd 7 april 2019).

⁵⁰ DA, commissie ondersteuning, inventarisbeschrijving.

⁵¹ NA, BiZa 1813-1848, inv.nr. 2203, rapportage gouverneur 13 december, exh. 16 december 1830.

⁵² Idem, inv.nr.2228, rapportage gouverneur Overijssel 21 juni, exh. 24 juni 1831; inv.nr. 2230, rapportage gouverneur Groningen 6 juli, exh. 11 juli 1831.

⁵³ De maximumleeftijd van vrijwilligers lag vijf jaar hoger dan die van de dienstdoende schutters.

De mobilisatie van de rustende schutterij van het Drentse platteland kwam ondertussen in november en december 1830 met horten en stoten op gang. De indeling van de schutterijen uit de kleinere plaatsen in compagnieën van ongeveer 150 man zorgde bijvoorbeeld voor problemen. Daarnaast klopten de opgaven van schutters en vrijwilligers van de plaatselijke besturen lang niet altijd. Ook de militaire training van de plattelandsschutterij stelde vooralsnog weinig voor. Volgens gouverneur Hofstede moest er flink worden geoefend alvorens de manschappen van de rustende schutterij met de dienstdoende schutterij konden worden verenigd. Wat betreft zijn voorspelling in oktober 1830 dat het op het Drentse platteland geen storm zou lopen met aanmeldingen, kreeg hij gelijk. Terwijl zich begin november 1830 voor de Asser dienstdoende schutterij een kleine 60 vrijwilligers had aangemeld, bleef de teller voor de rustende schutterij vooralsnog op slechts zeven vrijwilligers staan.⁵⁴

Nieuwe rekruten van een plattelandsschutterij op een exercitieveld 1834. Collectie Rijksmuseum Amsterdam; objectnr. RP-T-00-2273.

Na het wegvallen van burgemeester Kniphorst was gouverneur Hofstede de onbetwiste spil van het gebeuren geworden. De registratie, begeleiding en training van al de dienstplichtige en vrijwillige schutters hielden hem en de gemeentelijke autoriteiten in de volgende maanden nog flink bezig. Zo was het geen gemakkelijke opgave voldoende gekwalificeerde officieren te vinden die met de oefening en aanvoering van de schutters konden worden belast. Een flink aantal kandidaten bleek ongeschikt, onmisbaar in hun maatschappelijk functie, of onwillig. Ook was de communicatie met plattelandsgemeenten over de aanstelling van officieren niet altijd even gelukkig. Zo was landbouwer Barteld Geerts Dijkman op voordracht van de gemeente Zuidwolde door de gouverneur aangewezen als tweede luitenant bij de schutterij. De gouverneur had daarbij aangenomen dat Dijkman

hierover door de gemeente was gepolst. Dat bleek het geval, maar Dijkman had afwijzend gereageerd. Hij zocht Hofstede in Assen geschrokken op en vertelde hem dat hij *'op het voorstel door den Burgemeester der gemeente Zuidwolde aan hem deswege gedaan, dadelijk had verklaard, de benoeming tot officier om onderscheidene redenen, zich niet te kunnen laten welgevalen'*. De beoogde tweede luitenant verzocht Hofstede om niet te worden aangesteld.

⁵⁴ NA, BiZa 1813-1848, gouverneur 1 november, exh. 3 november 1830.

De gouverneur kon niet anders dan instemmen, temeer daar Dijkman hem zeer ongeschikt voorkwam voor de functie.⁵⁵

Een andere taak waar de gouverneur het druk mee had, en die hem ook nogal wat frustraties bezorgde, was de aanschaf van kleding en uitrusting voor al de schutters die daar niet zelf voor konden zorgen. Zoals we eerder al zagen beschreef de Drentse schrijver-schutter, Jan van der Veen, hoe de mannen van de rustende schutterij in november in hun eigen dagelijkse plunje vanuit Assen naar hun plaats van bestemming, Kampen, marcheerden. Hier zouden ze gekleed worden en van wapens voorzien, maar dat bleef lang uit. Ondertussen was de winter ingetreden en was de behoefte aan vooral kapotjassen met de dag dringender geworden. Pas in de week van 21 tot 28 januari 1831 arriveerde de zo vurig verlangde kleding. Het waren *'lang donkergrijze kapotjassen met een vuurroode uitmontering, te hoogte van de sluiting der openstaande kraag'*.⁵⁶

Schutter in kapotjas A.R. Beerhorst; 1973. Collectie Nationaal Militair Museum Soesterberg, objectnr. 00100177.

gouverneur al: *'Ik hoop maar hoe eerder hoe beter, in staat gesteld te worden, om voor derzelver kleding te kunnen zorgen, waarvan ik de modellen mij sedert tien dagen, als afgezonden aangezegd, nog niet heb mogen ontvangen.'*⁵⁷

Het optreden van Hofstede in deze dagen toont hoe hij vanaf 5 november 1830, de dag dat Kniphorst de wacht was aangezegd, weer de onbetwiste autoriteit in de provincie en penvoerder voor de Drentse gemeenten in Den Haag was geworden. Ondanks zijn hoge leeftijd

De gouverneur had geen schuld aan de late levering. Integendeel, vanaf begin oktober was hij intensief bezig geweest met de uitrusting van de Drentse schutters. Zo had hij het voor elkaar gekregen dat de Drentse gemeenten de kleding van onvermogene schutters niet hoefden te betalen, zoals oorspronkelijk wel de bedoeling was geweest. Hofstede wees Den Haag op artikel 82 van de wet op de schutterijen uit 1827 waarin stond dat in tijd van oorlog het ministerie van Oorlog en niet gemeentebesturen of schutters verplicht waren voor kleding te zorgen. Ook rappelleerde hij al vanaf 1 november over de behoefte aan kapotjassen. Zelfs stelde hij het ministerie een financieel voorschot vanuit de provincie voor om op die manier de kleding sneller en goedkoper te laten leveren. Het had allemaal weinig effect. In een brief van 24 november, dus twee maanden voordat de kleding daadwerkelijk arriveerde, verzuchte de

⁵⁵ NA, BiZa 1813-1848 inv.nr. 2201, gouverneur 22 november, exh. 24 november 1830.

⁵⁶ Van der Veen, *Veertig jaar geleden*, 20 en 22.

⁵⁷ NA, BiZa 1813-1848, inv.nr. 2198A, gouverneur aan BiZa 23 oktober, exh. 25 oktober 1830; inv.nr. 2200, 13 november, exh. 14 november 1830; inv.nr. 2201, 24 november, exh. 29 november 1830.

behartigde hij nog energiek de belangen van de Drentse gemeenten en hun inwoners bij het ministerie van Binnenlandse Zaken. Hofstede bleef tot zijn aftreden in mei 1832 druk in de weer met de werving, administratie en begeleiding van Drentse vrijwilligers en schutters en de verzorging van hun achtergebleven gezinnen. De gouverneur was misschien een autoritair bestuurder, uit zijn de correspondentie met de minister van Binnenlandse Zaken spreekt ook een sterke compassie voor zijn provincie.

Morrende Schutters op pad

Naast deze structurele problemen op logistiek terrein werd Hofstede in deze eerste maanden ook geconfronteerd met enkele incidenten waarbij schutters waren betrokken. Ze laten zien dat onder hen het enthousiasme voor de dienst niet altijd even groot was. Zo beschreven zowel gouverneur Hofstede als schutter Van der Veen een voorval bij het vertrek uit Assen van het eerste bataljon van de rustende schutterij. Een niet onbelangrijke groep schutters weigerde in beweging te komen. Volgens de gouverneur was dat de schuld van *'uit de geringe volksklasse'* afkomstige lieden die het gerucht hadden verspreid dat het bataljon *'niet als schutters maar als vrijwilligers uitgetrokken; dat zij niet ingevolge de wet door den Gouverneur waren opgeroepen, maar door denzelfden den koning aangeboden'*.⁵⁸ Schutters van enkele plattelandsgemeenten dreigden zelfs naar hun woonplaats terug te keren. Uiteindelijk wist gouverneur Hofstede de gemoederen tot bedaren te brengen, wat volgens hem maar gelukkig was ook. In zijn verslag over het gebeuren schreef hij met veel gevoel voor drama:

*de slag is alzoo gemist en de zaden van onwil met een bedekte hand uitgestrooid hebben geene wortelen kunnen schieten, waarvoor wij den Hemel mogen danken, want de gevolgen van zulk een gegeven voorbeeld hadden onberekenbaar kunnen worden, terwijl het nu tot een leer moge strekken mag, van welke listig uitgedachte middelen men gebruik durft te maken om de zaken opzettelijk in de war te sturen.*⁵⁹

Het is moeilijk dergelijke negentiende-eeuwse proza op juiste waarde te schatten, maar omdat ook Van der Veen het incident in zijn herinneringen aanhaalt, lijkt het hier niet om een onbeduidend voorval te zijn gegaan.

De tweede aanwijzing voor een niet bij iedereen even grote geestdrift voor Vaderland en Oranje vormde het gedrag van de Drentse schutters nadat ze vanuit Assen in Kampen waren aangekomen. Een flink aantal onder hen begon last te krijgen van heimwee. De kerst van 1830 werd bijvoorbeeld door menig schutter, of hij nu wel of geen verlof had, thuis gevierd. De burgemeester van Havelte rapporteerde aan de gouverneur dat maar liefst achttien van de 38 Havelter schutters die in Kampen in garnizoen lagen de kerstdagen in het dorp hadden doorgebracht.⁶⁰ En het bleef niet bij de feestdagen. In februari 1831 rapporteerde de

⁵⁸ Idem, inv.nr. 2201, 24 november, exh. 29 november 1830. Van der Veen, *Veertig jaar geleden*, 13.

⁵⁹ Idem, inv.nr. 2201, 24 november, exh. 29 november 1830.

⁶⁰ DA, 0040 Gouverneur, sinds 1850 Commissaris der Konings Drenthe, inv.nr. 60032, burgemeester Havelte 31 december 1830 bij memo gouverneur 3 januari 1831.

Provinciaal commandant in Overijssel dat ondanks de vele goedkeuringen van tijdelijke verloven die aan Drentse schutters 'tot voorkoming van het weg en gestadig naar huis lopen aan derzelve aanhoudend gegeven wordt, wederom eene menigte zonder permissie naar huis waren gekeerd'.⁶¹

Schrijver-schutter Van der Veen bevestigt in zijn herinneringen de heimwee die de Drentse schutters in deze eerste maanden naar huis en haard lokte. De kou en het gebrek aan goede kleding waren volgens hem een belangrijke tweede reden voor hun verlangen naar huis. Schutters begonnen te mopperen en de een na de ander vroeg verlof om thuis winterkleding te halen. Volgens Van der Veen ging het daarbij om zulke grote aantallen schutters, 'dat er soms 50, 100, ja bij extra-gelegenheden 200 schutters te gelijk over de IJsselbrug gingen en den weg naar Drenthe insloegen'. De meesten bleven dan vier à vijf dagen weg om netjes weer terug te keren. Maar het waren er teveel en de autoriteiten namen strenge maatregelen, die overigens niet konden voorkomen dat schutters ongeoorloofd hun haastede bleven opzoeken.⁶²

Op 18 februari kwam een eind aan deze 'bedevaart'. De schutters moesten zich op het marktplein in Kampen verzamelen. Ze kregen daar te horen dat de volgende bestemming Harderwijk was. Die stad stond ook wel bekend als het gootgat van Europa omdat het koloniaal depot daar was gevestigd. Na twee dagen marcheren kwamen de Drentse schutters in de Zuiderzeestad aan, waar ze werkelijk bij manschappen van de beruchte koloniale troepen werden gehuisvest. De banden met de burgermaatschappij en de thuisprovincie werden definitief doorbroken. Een jarenlange zwerftocht langs tal van Noord-Brabantse steden en dorpen volgde. In 1834 keerden de Drentse met een ongekennde bagage aan kennis over het leven buiten Drenthe huiswaarts, maar aan de enige campagne, de Tiendaagse Veldtocht (2 augustus-12 augustus 1831), hebben ze tot frustratie van onder andere onze schrijver-schutter Van der Veen niet deelgenomen. De Drentse schutterijen lagen op dat moment in vestingstad Gorinchem en omstreken in garnizoen.

De afloop van onstuimige Drentse mobilisatiemaanden

Ruim een eeuw geleden merkte kapitein van der Artillerie, J.C.C. Tonnet, in de *Militaire Spectator* op dat in het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken naar schatting 250 à 300 kilogram aan papier lag dat betrekking had op de mobilisatie van de schutterijen in 1830. De oorzaak daarvan was dat het departement en de burgerlijke autoriteiten zich in korte tijd moesten bezighouden met militaire aangelegenheden die niet tot hun dagelijkse taak behoorden.⁶³ Er rezen allerlei vragen en problemen bij de uitvoering van het mobilisatiebeleid die de nodige correspondentie opleverden. Het briefcontact tussen Den Haag en Drenthe vormde hierop geen uitzondering. Integendeel, het departement werd overspoeld met post uit Drenthe, wat deels te maken had met onduidelijkheden rond de uitvoering van de vele werkzaamheden en deels met de relatie tussen gouverneur Hofstede en burgemeester

⁶¹ J.C.C. Tonnet, 'De Tiendaagsche Veldtocht', in: *De Militaire Spectator* 75 (1906) 681-700, aldaar 688.

⁶² Van der Veen, *Veertig jaar geleden*, 20-21.

⁶³ Tonnet, *De Tiendaagsche Veldtocht*, 681.

Kniphorst. De Drentse bestuurders hadden een conflict dat al een tijd voortsudderde en in deze maanden zijn apotheose bereikte.

Uit dit artikel blijkt dat de oorzaak van de oplopende spanningen voor een belangrijk deel lag bij het de verschillende opvattingen die beide kemphanen hadden over de verhouding tussen stad en provincie. Terwijl burgemeester Kniphorst in verticale lijnen dacht met gelegenheid tot zelfstandig optreden voor gemeenten, ging de gouverneur, met aan zijn zijde het college van Gedeputeerde Staten, vooral uit van traditionele hiërarchische verhoudingen waarbij gemeenten zich dienden te voegen naar het provinciaal gezag. Het is niet verwonderlijk dat dergelijke interpretatieverschillen bestonden. Het bestuursapparaat van Willem I was nog in opbouw. Pas met de nog in het verschiet liggende Thorbeckiaanse Provinciewet van 1850 en Gemeentewet van 1851 zouden de bevoegdheden van en tussen rijk, provincie en gemeenten duidelijk worden afgebakend.

Terwijl de nog onheldere en broze bestuurlijke verhoudingen burgemeester Kniphorst en gouverneur Hofstede al veel speelruimte boden om hun onderlinge strijd uit te vechten, vergrootten de mobilisatiemaatregelen van koning Willem I in oktober 1830 hun speelruimte verder. Zowel de gemeenten als de provincie waren nauwelijks voorbereid op de gebeurtenissen. Ze hadden geen ervaring met de uitvoering van militaire maatregelen op zo'n grote schaal. Deze schimmige situatie gaf beide bestuurders nog meer mogelijkheden om een persoonlijke stempel op de gebeurtenissen te drukken dan ze daarvoor al hadden gedaan.

De competentiestrijd is verklaarbaar, maar dat de situatie zo uit de hand kon lopen is een andere zaak. Waren er misschien ook persoonlijke omstandigheden in het spel? Dat is goed mogelijk met de nauwe familiebanden die de Drentse bestuurselite onderling kende. Een onderzoek in bewaard gebleven persoons- en familiearchieven kan hier misschien meer duidelijkheid over verschaffen. Ook lijkt het wonderlijk dat de twee bestuurders, die allebei in Assen resideerden, elkaar blijkbaar niet opzochten om misverstanden uit de wereld te helpen. Of misschien hebben ze dat wel gedaan, maar gooiden de gesprekken alleen olie op het vuur. Ook wat dit betreft is het gissen.

De competentiestrijd tussen de twee bewindslieden met sterk botsende karakters eindigde met een overwinning voor de gouverneur. Hofstede had goede contacten in Den Haag, terwijl Kniphorst zichzelf een slechte dienst bewees met de vaak ondiplomatieke toon van zijn brieven. Hij joeg daarmee niet alleen de gouverneur maar ook Drentse gedeputeerde en Haagse ambtenaren tegen zich in het harnas. De positie van Hofstede bleef onaantastbaar. Hij kon zich weer ongestoord en met volle inzet werpen op de toepassing van de mobilisatiemaatregelen in de provincie.

Uit het voorgaande blijkt dat de gouverneur bij zijn werkzaamheden geen grote tegenwerking van Drentse schutters ondervond. Hij kreeg niet als zijn collega's in Overijssel en Gelderland te maken met grote groepen schutters die weigerden op te komen of over de grens vluchtten.⁶⁴ Waarschijnlijk was dat mede te danken aan het gering aantal katholieke inwoners dat Drenthe kende. De dienstweigering bij de zuiderburen had zich vooral voorgedaan in de

⁶⁴ Zie bijvoorbeeld: Doedens & Mulder, *Tiendaagse Veldtocht*, 79-83.

katholieke enclaves in Twente en het Land van Maas en Waal. Maar van een algemeen enthousiasme en hartstocht voor de zaak van Vaderland en Oranje kan aan de hand van het hier behandelde bronnenmateriaal ook niet worden gesproken. Bij het vertrek van het eerste bataljon schutterij uit Assen was de sfeer zelfs even grimmig geweest omdat schutters van het platteland geloof hechtten aan geruchten dat ze waren misleid. Vervolgens bleek uit het verblijf nog niet ver van huis in Kampen dat veel schutters verlangden naar eigen huis en haard. Het duurde letterlijk en figuurlijk lang voordat het burgertenuue of de boerenkiel werd ingewisseld voor het militair uniform. Een ander voorbeeld waaruit een niet algemeen gedragen geestdrift voor koning en vaderland bleek, was de onverschillige manier waarop in Zuidwolde werd gereageerd op het provinciaal verzoek een plaatselijk collecte voor gezinnen van vrijwilligers te organiseren.

Het is moeilijk om aan de hand van de vrijwilligers in het regulier leger en de schutterijen de 'volksgeest' in de provincie te peilen. De motieven van de vrijwilligers in de verschillende onderdelen van de krijgsmacht liepen sterk uiteen. Zo was voor de hier veelvuldig geciteerde schrijver-schutter Jan van der Veen, een niet onbemiddelde twintigjarige zoon van een predikant, ongetwijfeld geestdrift voor Vaderland en Oranje de belangrijkste drijfveer om zich aan te melden. Voor veel anderen lijken vooral economische motieven de doorslag te hebben gegeven. Illustratief was de brief van de burgemeester van Coevorden waarin hij voor potentiële vrijwilligers informeerde over de hoogte van de uitkering van het provinciaal fonds. Alleen met een substantiële bijdrage konden zij over de streep worden getrokken.

Voorop het platteland was het aantal vrijwilligers gering. Wat dat betreft kreeg gouverneur Hofstede gelijk toen hij aan het begin van de mobilisatie aan de minister van Binnenlandse Zaken schreef dat hij een lage opkomst van vrijwilligers verwachtte in zijn plattelandsprovincie. Maar deze lage opkomst op het platteland was niet iets typisch Drents. In heel het land klaagden gouverneurs erover dat de cijfers van vrijwilligers voor de rustende schutterijen beduidend lager lagen dan die van vrijwilligers voor de dienstdoende schutterijen in de steden.⁶⁵

Volgens de Nederlandse gelegenheidsdichters en literatoren die in hoogdravende en gezwollen negentiende-eeuwse taal schreven over de gebeurtenissen in 1830-1831 was het enthousiasme over de wapenroep van Willem I algemeen. Het idee van nationale eenheid die het Nederlandse volk in die dagen zou hebben gekenmerkt, werd in de jubileumjaren 1856 en 1881 verder uitgedragen.⁶⁶ Het is een opvatting die ook tegenwoordig nog, hoewel in een andere meer genuanceerdere vorm, in de historiografie wordt vertolkt.⁶⁷ Uit deze studie vanuit een provinciaal historisch perspectief blijkt dat zeker onder een deel van de gegoede Drentse

⁶⁵ Tonnet, *De Tiendaagsche Veldtocht*, 684 en 685.

⁶⁶ Jelmer Rotteveel, *De mythe van de volksgeest. De herdenkingscultuur rond 1831: de Belgische Afscheiding herdacht (1832-1932)* (Master Thesis Universiteit Leiden 2011).

⁶⁷ N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit* (Amsterdam 2004) 409. Van Sas heeft het in zijn invloedrijke studie over bijna natiebrede sentimenten met een martiaal karakter.

burgerij sprake was van enthousiasme voor de nationale zaak. Zij of hun zonen gingen dienen in de schutterijen en ze droegen bij aan het provinciaal fonds voor achtergebleven gezinnen van vrijwilligers. Maar hoewel het niet tot openlijk verzet kwam, waren er vooral op het platteland onmiskenbaar ook Drenten die minder hartstocht voor Vaderland en Oranje ten toon spreiden en hun dienst bij de schutterijen zonder veel enthousiasme ondergingen, hoe de plaatselijke autoriteiten ook hun best deden.